

Reklama religijna w działaniach Kościoła katolickiego w Polsce na rzecz uchodźców ukraińskich

Krzysztof Stępniak

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

k.stepniak@uksw.edu.pl

ORCID: 0000-0001-9716-8835

STRESZCZENIE

W wyniku inwazji Rosji na Ukrainę polską granicę przekroczyły setki tysięcy uciekinierów. Z pomocą Ukraińcom pospieszyło państwo, organizacje społeczne i pojedyncze osoby. W udzielanie zarówno materialnego, jak i duchowego wsparcia zaangażował się Kościół katolicki – zarówno instytucjonalny, w tym jego organizacje charytatywne, jak i wierni poszczególnych diecezji i parafii. Nośnikiem informacji o prowadzonych kampaniach na rzecz Ukrainy stały się m.in. plakaty i ulotki. **Celem** podjętego badania była analiza reklam religijnych wykorzystywanych w działaniach na rzecz uchodźców, ich typologii, kategorii nadawców i odbiorców, użytych środków perswazyjnych oraz modalności kompozycyjnej, a zwłaszcza kolorystyki i znaków ikonicznych. **Metoda badawcza:** w celu zbadania przekazu werbalnego komunikatów reklamowych posłużono się modelem komunikacji językowej Romana Jakobsona, oceny warstwy wizualnej dokonano przy pomocy metod interpretacyjnych Gillian Rose, a rodzaje reklam religijnych składających się na materiał badawczy zidentyfikowano na podstawie typologii zaproponowanej przez autora. **Wyniki i wnioski:** jak dowiodła analiza, na materiał empiryczny złożyły się dwa typy reklam religijnych: charytatywna i duszpasterska. Towarzyszyły one – odpowiednio – dwóm formom pomocy udzielanej uchodźcom: pomocy związanej z ochroną ich zdrowia i życia oraz pomocy w sferze duchowej. W języku werbalnym i niewerbalnym zdecydowanie przeważała funkcja informatywna. W warstwie wizualnej dominowały barwy narodowe obu krajów. Przekaz werbalny reklam był wzmacniany symbolami wizualnymi, znakami ikonicznymi o pozytywnych konotacjach, łatwymi do odkodowania w kulturze chrześcijańskiej. **Wartość poznawcza:** wyniki badania dowodzą, że w obliczu zagrożenia wartości ostatecznych, w sytuacji kryzysowej, reklama religijna może pełnić funkcję integracyjną jako forma komunikacji społecznej, rozumianej jako proces organizujący i stabilizujący życie społeczne.

SŁOWA KLUCZOWE

Caritas Polska, działalność charytatywna, Kościół katolicki, reklama religijna, uchodźcy, wojna na Ukrainie

Inwazja Rosji na Ukrainę, rozpoczęta 24 lutego 2022 roku, spowodowała nie tylko materialne zniszczenia – setki cywilów straciły życie, tysiące osób zostało rannych. W obawie o życie setki tysięcy Ukraińców musiało w popłochu opuścić swój kraj. Europa, a zwłaszcza Polska, ku której granicom kierowała się większość uchodźców, stanęły w obliczu potężnego kryzysu migracyjnego. O ile w całym 2015 roku, w czasie poprzedniego tak wielkiego kryzysu, w Europie znalazło się ponad 1,83 mln uchodźców, o tyle w wyniku wojny na Ukrainie unijne granice w ciągu pierwszych pięciu tygodni przekroczyło ponad 4,547 mln osób (Mokrzycka, 2022, 11 kwietnia). 59,21% z nich trafiło do Polski (Żołędowski, 2022, s. 4). Po dwóch miesiącach wojny, jak wynika z danych Straży Granicznej, w Polsce przebywało 2,935 mln uchodźców z Ukrainy, głównie kobiet i dzieci (Derewienko, 2022, 24 kwietnia, acc. 1).

Agresja Rosji na Ukrainę u 85% polskich obywateli wywołała poczucie zagrożenia bezpieczeństwa, zdaniem 75% obywateli mogącego przekształcić się w konflikt globalny („Polacy wobec...”, 2022, s. 3); masowe wsparcie Polaków dla ukraińskich uchodźców nie wynikało jednak tylko z obawy przed wojną, ale także ze zmieniającego się od lat 90. XX wieku nastawienia do Ukrainy i Ukraińców, zwłaszcza przybywających do naszego kraju w poszukiwaniu pracy. Jak wynika z analiz Jarosława Załęckiego (2017),

„następuje stopniowy, aczkolwiek po 2004 roku coraz bardziej wyrazisty, proces przełamywania uprzedzeń w stosunku do Ukraińców, co skutkowało między innymi systematycznym wzrostem wskaźnika sympatii na barometrze uczuć. Dokonywało się to pod wpływem wymiany pokoleniowej, rozwoju wzajemnych polsko-ukraińskich kontaktów gospodarczych i kulturalnych oraz współpracy władz lokalnych z partnerami ukraińskimi.” (s. 172).

Otwarty stosunek do ukraińskich uchodźców nie oznacza jednak, jak można sądzić choćby z rozwoju kryzysu na granicy polsko-białoruskiej, zasadniczych przewartościowań w stosunku do uchodźców z innych kręgów kulturowych – w końcu 2017 roku Polska znajdowała się w „czołówce społeczeństw deklarujących niechęć wobec uchodźców” (Pasamonik, 2017, s. 16). Wpływ na to miały nie tylko zamachy terrorystyczne w Europie Zachodniej i panika medialna. Jak dowodzą badania, niechęć do imigrantów wynikała także „z braku akceptacji ich zachowań, stojących w sprzeczności z normami postępowania i zasadami współżycia społecznego przyjętymi w UE” (Korczak, 2017, s. 86); zatem „nie rasa i nie religia jednoznacznie decydowały o uprzedzeniach do imigrantów” (tamże, s. 88).

W odniesieniu do Ukraińców nie należy zapominać, że istotnym elementem polskiej pamięci historycznej jest kwestia zbrodni popełnionych na Wołyniu w 1943 roku, „w znaczący sposób ważących na obrazie Ukraińców zakorzenionym w świadomości Polaków” (Załęcki, 2017, s. 158). Kwestię tę jednak, jak twierdzi Adam D. Rotfeld (2018), powinno zostawić się badaczom; przyjęcie wniosków wynikających z ich analiz będzie jednak trudne, gdyż

„mamy do czynienia ze sferą psychologii, emocji i mieszaniną wzniosłych ideałów i proklamacji – z jednej strony, a z drugiej – z brutalnymi aktami, haniebnymi i zbrodniczymi działaniami. Mitologia i pamięć historyczna opierają się na wzniosłych słowach, a usuwają w cień to, co było wstydlive, nieludzkie i podle.” (s. 27).

W obliczu fizycznego zagrożenia narodu ukraińskiego trzeba także mieć świadomość, że dziś w interesie Rosji byłoby pogorszenie stosunków polsko-ukraińskich i postrzeganie wzajemnych relacji obu krajów przez pryzmat rzezi wołyńskiej.

Polska od pierwszych dni wojny na Ukrainie musiała stawić czoła ogromnemu wyzwaniu humanitarnemu. Jak się ocenia,

„Napływ uchodźców z Ukrainy spowodował bodaj największą mobilizację społeczeństwa polskiego w XXI w., pod pewnymi względami porównywalną z aktywnością ujawnioną w przełomowych momentach politycznych ostatnich dekad: masowego ruchu »Solidarności« lat 1980–1981 i zmian ustrojowych w roku 1989. Bez obywatelskiego zaangażowania pomoc uchodźcom w Polsce byłaby znacznie mniej efektywna, a w wielu aspektach zapewne niemożliwa. Przyjmowanie uchodźców i organizowanie dla nich na granicy najpilniejszej pomocy potwierdziło potrzebę i skuteczność współpracy w sytuacjach nadzwyczajnych instytucji publicznych, organizacji pozarządowych i obywateli.” (Żołędowski, 2022, s. 8).

Aprobatę polskiego społeczeństwa dla pomocowych wysiłków na rzecz ukraińskich uchodźców potwierdziła pierwsze badanie na ten temat przeprowadzone przez CBOS w dniach 8 lutego – 10 marca 2022 roku: ponad 94% respondentów wyraziło wtedy opinię, że Polska powinna przyjmować Ukraińców z terenów objętych wojną („Polacy wobec...”, 2022, s. 8), a 68% dekladowało udzielanie im pomocy w różnej formie (tamże, s. 2; zob. też Ołdak, 2022).

Istotna rola w dziele pomocy przypadła Kościołowi katolickiemu: „Wsparcie materialne i modlitewne polskich katolików realizowane jest od pierwszego dnia wojny za pośrednictwem Caritas Polska, Caritas diecezjalnych i innych organizacji opartych na wolontariacie, inicjatyw zakonnych, uczelni wyższych i wspólnot.” („Pomoc Kościoła...”, 2022, 26 lutego, acc. 1). Według szacunkowych danych opublikowanych przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego parafie oraz zakony do końca marca udzieliły uchodźcom pomocy finansowej o wartości 120,8 mln zł, przekazały dary rzeczowe o wartości 121,5 mln zł, zapewniły 319 tys. miejsc noclegowych oraz wydały 13,18 mln posiłków („Pomoc uchodźcom...”, 2022, s. 5–11 nlb.). Wśród innych form pomocy w raporcie ISKK wymienia się: pomoc medyczną i opiekę zdrowotną, opiekę nad dziećmi lub wsparcie edukacyjne, usługi opiekuńcze nad osobami starszymi i niepełnosprawnymi, usługi terapeutyczne i psychologiczne, integrację zawodową i zapewnienie miejsc pracy, pomoc prawną, transport, działalność informacyjną, pomoc w sprawach organizacyjnych.

Olbrzymia skala społecznego zaangażowania i różnorodność form pomocy wymagała sprawnej organizacji. Podstawą logistycznego opanowania spontanicznych akcji obywateli była właściwa komunikacja zarówno z osobami udzielającymi pomocy, jak i z uchodźcami. Możliwość szybkiego przekazu treści od nadawcy do odbiorcy, łączenia jego warstwy informacyjnej z perswazyjnymi argumentami (werbalnymi i wizualnymi) ze sfery racji stwarzają materiały wizualne, w tym zwłaszcza plakaty, sprawdzające się w kampaniach społecznych od I wojny światowej, umożliwiające też swego rodzaju „wgląd w społeczeństwo” (Banks, 2013, s. 23).

Po aneksji Krymu przez Rosję badacze podejmowali w różnych aspektach zagadnienia konfliktu na linii Rosja–Ukraina. Analizy porównawcze przekazów medialnych wskazują na szerokie wykorzystywanie narzędzi dyplomacji medialnej (Szostok, Głuszek-Szafranec, & Guzek, 2015) oraz różnice w treści tych przekazów (Fengler et al., 2020). Polskie media nie były w stanie nabrać dystansu wobec konfliktu Rosji z Ukrainą, przenosząc polską antyrosyjskość na wielorakie aspekty obrazu medialnego tego konfliktu (Norström, 2019). W centrum uwagi mediów znaleźli się również pierwszorzędni aktorzy polityczni – następowała mocna personalizacja przekazów (Dkhair & Klochko, 2021).

Analiza zawartości przekazów medialnych dotyczących konfliktu rosyjsko-ukraińskiego ujawnia także tysiące graficznych artefaktów związanych z wojną na Ukrainie: fotografie, memów, komiksów, karykatur, infografiki, a także reklam. Jak dotąd nie powstały publikacje naukowe omawiające materiały wizualne związane z bieżącym konfliktem zbrojnym, choć nie brakuje tekstów analizujących te związane z rosyjską agresją na Krym w 2014 roku oraz kryzysem uchodźczym w Europie lat 2014–2016, przy czym w znacznym stopniu dotyczą one fotografii (Makhortykh & Sydorova, 2017; Zhang & Hellmueller, 2017; Chouliaraki & Stolic, 2017 & 2019; Hodalska, 2018; Amores, Arcila Calderón, & Stanek, 2019; Amores, Arcila Calderón, & Blanco-Herrero, 2020; Hansen, Adler-Nissen, & Andersen, 2021; Martikainen & Sakki, 2021; Bellander, 2022) i memów (Wiggins, 2016; Denisova, 2019; Pavlyuk, 2019; Gackowski & Brylska, 2022). Niewielkim zainteresowaniem badaczy cieszą się charytatywne kampanie społeczne i reklama charytatywna, choć w internecie nie brakuje informacji o tych najlepszych. Warta wspomnienia jest publikacja Célii Belim (2020), poruszająca kwestię „perswazyjnego potencjału publicznych kampanii komunikacyjnych na temat uchodźców i migrantów” (p. 1). Spośród nielicznych przykładów pozycji związanych z reklamą charytatywną polecić można te autorstwa Ioany Grancea (2015), a także Adama Willisa (n.d.), przedstawiającego się jako „chrześcijański graphic designer”, wraz z wykazaną w nich literaturą. Brakuje jednak publikacji łączącej temat reklamy religijnej i kwestię uchodźców. Niniejszy artykuł, w zakresie, w jakim dotyczy reklamy religijnej wykorzystywanej w kampanii pomocy na rzecz uchodźców ukraińskich przybywających do Polski, przynajmniej w części tę lukę może wypełnić – pokazując jednocześnie, że reklama religijna nie stanowi niszwego zagadnienia w komunikacji wizualnej czy komunikacji Kościoła katolickiego, ale może być impulsem do konkretnych działań społecznych.

Metodologia badania

Celem podjętego badania była analiza reklam religijnych wykorzystywanych w działaniach Kościoła katolickiego na rzecz pomocy uchodźcom, przedstawienie ich typologii, kategorii nadawców i odbiorców oraz modalności kompozycyjnej, interpretowanej według metod proponowanych przez Gillian Rose (2010), a zwłaszcza ich kolorystyki i znaków ikonicznych.

Interesująca badawczo była zwłaszcza ocena użytych w reklamie technik perswazyjnych, służąca uzyskaniu odpowiedzi na pytania: czy emocje wiązane z wojną, podsycane doniesieniami z frontu i wzmacniane często katastroficznymi spekulacjami medialnymi, przełożyły się na werbalną i wizualną retorykę reklam wykorzystywanych w akcjach pomocowych; czy w obliczu spontanicznych działań podjętych przez Polaków i ich niekwestionowanej celowości język religijnych plakatów reklamowych mieścił się w modelu komunikacji językowej Jakobsona i które z funkcji języka przez niego wyróżnionych dominowały w przekazach; czy przyjęta retoryka wizualna wzmacniała, czy tonowała przekaz werbalny; jakie typy reklamy religijnej zastosowano w kampaniach i jakie elementy *sacrum* można w nich zidentyfikować?

Linearność przekazu w kampanii na rzecz ukraińskich uchodźców pozwala na posłużenie się modelem komunikacji Romana Jakobsona w celu ustalenia funkcji języka wykorzystywanych w tej kampanii, określenia ich hierarchii oraz funkcji dominującej, ujawniającej intencje nadawcy (zob. też Lalewicz, 1973; Ryłko-Kurpiewska, 2007). Dla przyjętego przez siebie modelu komunikacji – nadawca → [kontekst, komunikat, kontakt, kod] → odbiorca – Jakobson (1960) ustalił sześć podstawowych funkcji języka: ekspresywną (emotywną), poznawczą (informatywną), poetycką (estetyczną), fatyczną, metajęzykową i impresywną (s. 434–440).

Wychodząc od stwierdzenia Dariusza Dolińskiego (2000), że „Na odbiór reklamy wpływ ma zarówno stan emocjonalny, w jakim znajduje się odbiorca przekazu reklamowego, jak i stopień, w jakim przekaz ten nasycony jest różnymi emocjami” (s. 227), jako główną hipotezę badawczą

(H1) przyjęto, że dominującą funkcją języka (werbalnego i niewerbalnego) w reklamach religijnych wykorzystywanych w akcjach pomocowych na rzecz uchodźców z Ukrainy – ze względu na ich „rodowód” związany z wojną na Ukrainie i *exodusem* jej obywateli do Polski – była funkcja ekspresywna (emotywna). Sformułowano także hipotezy pomocnicze. Założono między innymi (H2), że istotną rolę w kampaniach na rzecz udzielania i koordynowania pomocy odgrywała komunikacja między odpowiedzialnymi podmiotami (nadawcami komunikatów) a ich odbiorcami – ważne miejsce w tym dziele przypadło informatywnej funkcji języka.

Za podstawę ustalenia typu reklamy religijnej wykorzystywanej w kampaniach na rzecz pomocy uchodźcom posłużyła zaproponowana przez mnie jej typologia (Stępiak, 2017), klasyfikująca ją według treści i odbiorcy na reklame: kerygmatyczną/ewangelizacyjną, duszpasterską, powołaniową oraz charytatywną (*fundraisingową*) (s. 179 i n.).

Biorąc jednakże pod uwagę założone cele kampanii na rzecz Ukraińców – wsparcie materialne i duchowe – oraz konieczność unikania przez nadawców wszelkich działań mogących nosić „znamiona prozelityzmu”, przed którymi przestrzegały w specjalnych dokumentach Rada Konferencji Episkopatu Polski („Komunikat Rady...”, 2022, 18 marca, acc. 14) oraz Rada Prawna i Rada ds. Ekumenizmu KEP („»Pro memoria«...”, 2022, 14 marca, acc. 7), założono, że w badanym materiale empirycznym dominować będzie reklama charytatywna i duszpasterska (H3). W powiązaniu z tą hipotezą przyjęto, że elementy *sacrum* występujące w badanym materiale będą identyfikować nadawcę jako podmioty katolickie (religijne), a wizualny język przekazu będzie zawierał obrazy obiektów sakralnych, wizerunki świętych i kapłanów, cytaty z Ewangelii i najważniejsze symbole związane z katolicyzmem (H4).

Na poddaną analizie próbę badawczą złożyło się 150 reklam religijnych dostępnych w sieci, w zakładce Google Grafika, wyszukanych w marcu i kwietniu 2022 roku w trybie *incognito* w wyszukiwarce Chrome przy pomocy kombinacji haseł: „reklama religijna”, „pomoc dla Ukrainy”, „pomoc Kościoła dla Ukrainy”, „Caritas dla Ukrainy”, „paczka dla Ukrainy”, „modlitwa za Ukrainę”, „solidarni z Ukrainą”, „parafie na rzecz Ukrainy”.

Badanie

Typologia reklam, kategorie nadawców i odbiorców

Reklama religijna jest jednym z elementów komunikacji, którego celem jest przekazywanie informacji oraz promocja wartości, idei i usług o charakterze religijnym, a także kształtowanie postaw i zachowań właściwych dla danej religii, Kościoła czy wyznania, w przypadku Kościoła katolickiego zgodnych z jego nauczaniem (szerzej: Stępiak, 2017). Koniecznym elementem, definiującym reklamę jako religijną, jest *sacrum*, czyli każde „objawienie się świętości” w sferze *profanum*, uświadomione przez człowieka (szerzej zob. Eliade, 1999 & 2009; Stępiak, 2018).

Przyjęta za podstawę podziału reklamy religijnej zaproponowana przez mnie typologia pozwoliła już na pierwszym etapie badania materiału empirycznego wyłonić dwie jej kategorie wykorzystywane w działaniach Kościoła i związanych z nim podmiotów: reklamę charytatywną (*fundraisingową*) i reklamę duszpasterską. Tym samym potwierdzono słuszność hipotezy trzeciej.

Reklama charytatywna ma na celu pozyskanie środków materialnych (finansowych i rzeczowych) na pomoc dla uchodźców i adresowana jest do wszystkich. Działalność charytatywna w ramach Kościoła w Polsce jest realizowana na kilku poziomach instytucji diecezjalnych, zakonów, wspólnot parafialnych oraz ruchów, stowarzyszeń i fundacji. Łącznie w 2019 roku działało 891 organizacji charytatywnych, tworząc największą – po podmiotach państwowych – sieć pomocową w Polsce. Największą z nich jest Caritas Polska i Caritas diecezjalne („Kościół w Polsce...”, 2021, s. 59). Nic zatem dziwnego, że w przedstawionym materiale empirycznym

przeważają adresowane do odbiorcy polskiego reklamy charytatywne, których nadawcą jest zarówno Caritas Polska, jak i Caritas diecezjalne, choć nie brakuje też reklam z poziomu parafii czy nawet szkół (odpowiednio il. 1–4) oraz – nielicznych – reklam tworzonych przez zakony i inne podmioty kościelne (il. 5–6).

II. 1.

POMOC DLA UCHODźCÓW Z UKRAINY

Caritas Diecezji Świdnickiej przeprowadza zbiórkę rzeczy:
kołdry, spiwory, poduszki, koce, pościel, ręczniki.

Na rzecz uchodźców z Ukrainy. Prosimy o dostarczenie nowych rzeczy.

Punkty dostarczenia:
Biurowo Caritas Diecezji Świdnickiej, ul. Westerplatte 4-6, 58-100 Świdnica, w godz. 9:00-16:00
Dom Samotnej Matki Promyk, ul. Nadbrzeźna 4, 58-250 Pieszyce, w godz. 9:00-16:00

II. 2.

II. 3.

II. 4.

II. 5.

II. 6.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że wiarygodność nadawcy komunikatu reklamowego (przekazu perswazyjnego) przekłada się na skuteczność zawartej w nim perswazji, a tym samym skuteczność samej reklamy (por. np. Wiśniewska & Liczmańska, 2011). Przeprowadzone badanie nie obejmowało jednakże analizy zależności między poziomem zaufania odbiorcy do nadawcy a stopniem zaangażowania odbiorców w działania pomocowe. W obliczu spontanicznego, powszechnego „zrywu” społecznego nie miała ona bowiem, jak założono, większego znaczenia, zwłaszcza że zakres działalności charytatywnej Caritas Polska powoduje, że organizacji tej ufa, według danych z 2020 roku, czyli sprzed rosyjskiej agresji, 78% Polaków (dla porównania – Kościół katolicki cieszy się zaufaniem 64%) („Zaufanie społeczne”, 2020, s. 11).

Pamiętać należy także, choć ten aspekt również nie był w badaniu przedmiotem analizy, że perswazyjne oddziaływanie komunikatów, zwłaszcza religijno-moralnych, jest tym silniejsze, im głębsze jest zaangażowanie odbiorcy w problematykę religijną, im większy jest poziom jego religijności (Krok, 2007, s. 88 i n.; zob. też Eça de Abreu, Laureano, Vinhas da Silva, & Dionísio, 2013, January; Wharton & de Las Casas, 2016, November). Odbiorcy zaangażowani religijnie, jak dowodzą badania Dariusza Kroka (2006), przetwarzają argumentację przekazów w torze centralnym, a „w trakcie odbioru komunikatów [...] zdoln[i] są do dogłębnej analizy prezentowanych treści i prawidłowego rozróżnienia perswazyjnej wartości zawartych w nich argumentów” (s. 96).

Zgodnie z przyjętą typologią reklama duszpasterska to przekaz skierowany zazwyczaj, choć nie tylko, do osób związanych z Kościołem bądź pozostających na jego obrzeżach i poszukujących w nim swego miejsca. Jego treść zawiera informacje o charakterze duszpasterskim, np. o posługach kapłańskich, sakramentach, rekolekcjach, akcjach parafialnych czy ogólnokościelnych, a celem jest zachęta do skorzystania z duszpasterskiej „oferty” (duchowej konsumpcji) bądź udziału w jakimś duszpasterskim przedsięwzięciu czy wydarzeniu. W przypadku kampanii na rzecz uchodźców nadawcą w większości były parafie, a odbiorcą zarówno obywatele polscy, jak i przybywający do Polski Ukraińcy.

Język reklam

Dzieło pomocy ukraińskim uchodźcom, poza jego aspektem etycznym jako przejawu międzyludzkiej solidarności, to ogromne przedsięwzięcie, realizowane bez wcześniejszego przygotowania, wymagające zaangażowania tysięcy podmiotów i przede wszystkim, jak już powiedziano, sprawnego przekazu komunikatów od instytucjonalnego nadawcy do odbiorców – rzeszy potencjalnych uczestników akcji pomocy na rzecz przekraczających polską granicę Ukraińców.

W przypadku reklamy charytatywnej, stanowiącej przeważającą część materiału empirycznego, nadawca – pod ogólnymi hasłami: *Pomoc dla Ukrainy*, *Pomoc dla uchodźców*, *Pomoc dla uchodźców z Ukrainy*, *Caritas dla Ukrainy* – informuje, w formie specyfikujących komunikatów, jakich rzeczy potrzebują uchodźcy, w tym ich dzieci, i gdzie przekazać dary (il. 7–9). Niejednokrotnie komunikat ogranicza się do hasła tytułowego i numeru konta odpowiedniego oddziału Caritas, daty i miejsca zbiórki darów lub danych centrów kryzysowych (il. 10–12). Zakres informacji podawanych na plakatach w większości sprowadza się zatem do odpowiedzi na trzy podstawowe pytania: gdzie?, kiedy?, co? (por. il. 16). Niektóre plakaty przygotowano w postaci upodabniającej je do znanych wiernym ogłoszeń parafialnych, apelując do nich o zgłaszanie się z ofertami pomocy (il. 13–14). W przypadku tych plakatów przeważają zdania oznajmujące i równoważniki zadań, właściwe dla funkcji informatywnej języka, która okazała się funkcją dominującą w reklamowym przekazie. Ustalenie to potwierdziło hipotezę drugą.

POMÓŻ UKRAJNIE

ZBIERAMY:
ŻYWNOSĆ Z DŁUGIM TERMINEM, ŚRODKI CHEMICZNE, MLEKO DLA DZIECI, PAMPERSY, KOCE, RĘCZNIKI, OPATRUNKI I BANDAŻE

Od niedzieli do środy
w przedsionku kościoła
NMP Matki Kościoła w Gódlapi
ul. Zeromskiego 2

Pomoc trafi do mieszkańców Ukrainy walczących o wolność i uchodźców wojennych

II. 7.

KSIAŻY BISKUP MAREK SOLARCZYK I CARITAS DIECEZJI RADOMSKIEJ ZWRACAJĄ SIĘ Z PROŚBĄ O

POMOC DLA UKRAJNY

POTRZEBNE SĄ:

- koce, śpiwory,
- poduszki, kołdry,
- pościel,
- ręczniki,
- środki opatrunkowe,
- środki higieniczne
- artykuły dla niemowląt

ZBIÓRKA PRZEPROWADZONA BĘDIE W PARAFIACH DO 6 MARCA

BP MAREK SOLARCZYK BISKUP RADOMSKI

CARITAS DIECEZJI RADOMSKIEJ

II. 8.

ZBIÓRKA DLA DZIECI Z UKRAJNY

POTRZEBNE:

- ŚRODKI PIELĘGNIACYNE:
- DZIECIEC MYDŁA, SZAMPONY, MAŚCI, KREMY
- PIELUCHY I CHUSTECZKI NAWILŻONE
- BUTELKI
- MLEKO MODYFIKOWANE
- KASZKI I SOJZKI, MUSY OWOCOWE
- SŁOZKI DLA MALUSZKÓW:
- OBIADKI, ZUPKI, DESERKI
- PARACETAMOL DLA NIEMOWLĄT I MAŁYCH DZIECI
- SÓL FIZJOLOGICZNA I KROPLE DO NOSKA

OSTATNIE PUNKTY ZBIÓREK:
SEPEK (UL. NIEPOLEGŁOŚCI 77A) 602-800-8300
EDWINA (UL. JEZUCHOWA 4) 602-800-8300
GONIMKI (UL. TRZEMIEZOWA 1A) 602-800-8300
PROJEKT GONIMKI (UL. GONIMOWA 1) 602-800-8300
PRAKTYKA PIEL. MICHAŁA KESZKA

CARITAS

II. 9.

Pomoc dla UKRAJNY

Nr konta: 96 1020 4391 0000 6902 0002 2616
z dopiskiem "Ukraina"

II. 10.

PUNKT ZBIÓRKI pomocy charytatywnej **DLA UKRAJNY** w kościele Ducha Świętego w Koszalinie

CARITAS

II. 11.

PUNKT KRYZYSOWY - POMOC UKRAJNIE

CARITAS Achidiecezji Lubelskiej

II. 12.

DRODZY PARAFIANIE!
W ZWIĄZKU Z TRWAJĄCYM KONFLIKTEM ZBROJNYM NA UKRAJNIE ORAZ LICZNYM NAPŁYWEM LUDNOŚCI UKRAIŃSKIEJ DO POLSKI ZWRACAMY SIĘ Z PROŚBĄ O INFORMACJĘ O MOŻLIWOŚCIACH EWENTUALNEGO PRZYJĘCIA UCHODźCÓW NA TERENIE NASZEJ PARAFII. SZCZEGÓŁOWE INFORMACJE MOŻNA OTRZYMAĆ U KS. PROBOSZCZA ROMANA ADAMCYKA NR TEL. 600778171. DZIĘKUJEMY!!!

II. 13.

Drodzy Parafianie
Zachęcamy do pomocy naszym sąsiadom z Ukrainy, którzy przybyli do naszego miasta. Organizujemy punkt zbiórki w kancelarii parafialnej. Poniedziałek- Środa, Piątek od 8 do 9 oraz od 15 do 16.45.

Zbieramy:
żywność trwałą
środki higieny osobistej,
środki czystości
pampersy, itp.

Wszystkie zebrane produkty, będziemy rozwozić do punktów, które przyjęły uchodźców.
Pamiętajmy, że dobro powraca.

II. 14.

Mniej liczne są plakaty, których nadawca wykorzystuje impresywną funkcję języka. Zwracając się bezpośrednio do odbiorcy i nakłaniając go do podjęcia określonych działań, odwołuje się do jego sfery uczuciowej, stosując w tym celu zdania wykrzyknikowe i rozkazujące: *Pomóż!*, *Nie bądź obojętny!*, *Wpłać dowolną kwotę...!*, *Wyślij paczkę na Ukrainę!*, *I Ty możesz pomóc!*, *Razem czuwajmy!* (il. 15–18).

Plakaty informujące o koncertach charytatywnych, organizowanych w obiektach sakralnych, zawierały „standardowe” informacje – kto organizuje, gdzie i kiedy, kto będzie występował. Do intencji nawiązywały jedynie krótkie slogany: *Solidarni z Ukrainą*, *Pomagamy Ukrainie* lub – jako wezwanie – *Dla Ukrainy!* (il. 19–21). I w tym przypadku dominowała informatywna funkcja języka.

Wyślij paczkę na Ukrainę!

www.caritas.pl

II. 15.

Pomóż!

Nie bądź obojętny!

Pomoc uchodźcom z Ukrainy

1. Gdzie?

Budynek bytowego sklepu - Balice, ul. Wrzesowa 2

2. Kiedy?

1 marca - wtorek 16:00-18:00
2 marca - środa 16:00-18:00
3 marca - czwartek 16:00-18:00
5 marca - sobota 10:00-12:00

3. Co?

HOCE
SPIWORY
KARIMATY
RĘCZNIKI
POŚCIELE
MATERIAŁY OPATRUNKOWE
WODA PITYNA
ŚRODKI HIGIENICZNE
ŚRODKI CZYSTOŚCI
PAMPERSY
ŻYWNOŚĆ DŁUGOTERMINOWA

Informacja:

PZ Caritas przy parafii w Balicach
605 846 434; 509 894 848

!!! Prosimy o NOWE i tylko WYŻEJ WYMIENIONE rzeczy!!!

II. 16.

AKCJA POMOC UKRAJINIE 24/h

POTRZEBNE SĄ: MATERACE, KOCE, RĘCZNIKI, ŚRODKI OPATRUNKOWE, BANDAŻE, SPIWORY, POŚCIELE, ŚRODKI CZYSTOŚCI, ŻYWNOŚĆ DŁUGOTERMINOWA - NOWE LUB W BARDZO DOBRYM STANIE.

MIEJSCA ZBIÓRKI

Kozińce - plebania

I Ty możesz pomóc

Parafia i harcerze 2 PDH

II. 17.

Modlitwa o Pokój
na Ukrainie
piątek 25 lutego
godzina 20:00
kościół pw św. Filipa Neri

Taizé Bydów

Razem czuwajmy!

II. 18.

Stareta Krasińska Andrzej Rejla,
Proboszcz Parafii pw. Matki Bożej Bolesnej w Kraśniku
Przewodniczący Zarządu Powiatu w Kraśniku Jacek Orlowski,
Proboszcz Parafii pw. Św. Mari Magdaleny Matki Miłosnego w Staszku
ks. Andrzej Białasiewicz

KONCERT CHARYTATYWNY

Solidarni z Ukrainą

Niedziela | 13 marca 2022 | 13:00

Kościół pw. Matki Bożej Bolesnej w Kraśniku

- Msza Święta w intencji Pokoju w Ukrainie (z pomocą Zakonu Pielgrzymów i Służebni)
- Koncert „Solidarni z Ukrainą” w wydziale Raszpłowej Orkiestry Dętej z Szkołą

Zbierane środki zostaną przekazane na pomoc dla Miast Partnerskich Powiatu Kraśnickiego: **Browary i Sławuta**

II. 19.

Ogólnokształcąca Szkoła Muzyczna I i II st. im. Henryka Wieniawskiego w Łodzi
Parafia Archidiecezjalna św. Stanisława Kości w Łodzi
Towarzystwo Przyjaciół Orkiestry „Łódzkie Smyczki”

KONCERT CHARYTATYWNY

Pomagamy Ukrainie

Bazylika Archidiecezjalna św. Stanisława Kości
Łódź, ul. Piotrkowska 285
26.04.2022 r., wtorek, godz. 19.00

Wystąpią uczniowie i nauczyciele
Ogólnokształcącej Szkoły Muzycznej
I i II st. im. Henryka Wieniawskiego w Łodzi

Chór Młodzieżowy OSM I i II st. im. Henryka Wieniawskiego
w Łodzi, dyrygent - Anna Kamerys

Orkiestra „Łódzkie Smyczki” OSM II st.
im. Henryka Wieniawskiego w Łodzi
dyrygent - Ryszard Jan Osmełński

Przewodzenie koncertu
Elżbieta Stępnik
WSTĘP WOLNY

II. 20.

PARAFIA SW. JÓZEFA W PORĘBIE

DLA UKRAJINY!

KONCERT CHARYTATYWNY

5 MARCA 2022 R
SOBOTA, 19:00

ŚRODKI ZE ZBIÓRKI PROWADZONEJ PODCZAS KONCERTU
ZOSTANĄ PRZEKAZANE NA RZECZ OPARZYŃ NA UKRAJINIE

II. 21.

W przypadku kampanii na rzecz Ukrainy duszpasterskie przekazy reklamowe kierowane były zarówno do polskich wiernych, jak i do uchodźców. Plakaty informowały o takich wydarzeniach w kościołach, jak modlitwa w intencji pokoju (il. 22), nocne czuwanie modlitewne (il. 23), a nawet różaniec online (il. 24). Wojna zbiegła się z przeżywanym w Kościele Wielkim Postem, dlatego Drogę Krzyżową w wielu parafiach odprawiano w intencji Ukrainy (il. 25). Ukraińcom, w ramach pomocy duchowej, oferowano również możliwość odbycia spowiedzi w języku ukraińskim (il. 26–27).

**Modlitwa o pokój
na Ukrainie**

Niedziela - 27.02.2022 r.
Parafia Ducha Świętego w Michelinie

- 20:30 – Wystawienie Najświętszego Sakramentu, modlitwa różańcowa
- 21:00 – Apel Jasnogórski

*Pokój zostawiam wam,
pokój mój daję wam.
Nie tak jak daję światu,
Ja wam daję.
Niech się nie trwoży serce wasze
ani się lęka!*

Jan 14,27

Zapraszamy do wspólnej modlitwy za Ukrainę.
Zawierzmy Królowej Pokoju jej łosy.

Il. 22.

NOCNE CZUWANIE
w intencji pokoju

26 - 27 lutego
(sobota - niedziela)

Maryjo - Królowo pokoju
módl się za nami

21.00 - APEL JASNOGÓRSKI
CZUWANIE
24.00 - EUCHARYSTIA
CZUWANIE
6.00 ZAKOŃCZENIE

Kolegiata Kolbuszowa

Zapraszamy

Il. 23.

**Różaniec
online**

o pokój na Ukrainie

Zapraszamy do wspólnej modlitwy
na platformie Google Meet
(szczegóły wydarzenia w opisie)

23.02.2022 godz. 20:30
(środa)

WYDARZENIE ONLINE Z INICJATYWY WOLONTARIATU SYBERYJSKIEGO PRZY
ZESPÓLE POMOCY KOŚCIOŁOWI NA WSCHODZIE

Il. 24.

**DROGA
KRZYŻOWA**

**DLA
UKRAINY**

PIĄTEK | 4 MARCA | 19:00
PARAFIA ŚW. MAKSYMILIANA MARII KOLBEGO
W OŁKUSZU

TeDeum

Il. 25.

**Сповідь українською мовою
у Катедрі в Катовицях**
Щоп'ятниці від 11:00 до 13:00
Сповідник - о. Володимир Литвинів

**Spowiedź w języku ukraińskim
w Katedrze w Katowicach**
KAŻDY PIĄTEK OD 11:00 DO 13:00
Spowiada
ks. Wołodmyr Lytvyniv

II. 26.

II. 27.

Formami bezpośredniego, właściwego reklamie, nakłaniania do udziału w modlitewnym spotkaniu czy koncercie charytatywnym były wezwania budujące wspólnotę: *Zapraszamy...*, *Zapraszamy wszystkich*, *Zapraszamy do wspólnej modlitwy...*, *Módlmy się w intencji pokoju na Ukrainie* czy *Módlmy się razem o pokój!* (il. 28–29).

Język jedynie nielicznych plakatów spełniał inne funkcje – za przykład funkcji ekspresywnej posłużyć mogą plakaty z podziękowaniami od organizatorów (w przypadku reklamy charytatywnej – il. 30) lub z treściami poetyckimi (w przypadku reklamy duszpasterskiej – il. 31, 38, 41–42).

II. 28.

II. 29.

II. 30.

II. 31.

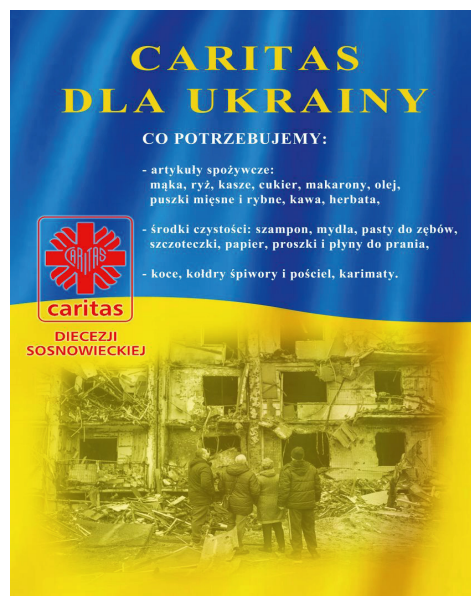
Język wizualny i emocje

Zgodnie z główną hipotezą (H1) założono, że w reklamach religijnych okresu wojny na Ukrainie warstwa zarówno językowa, jak i niewerbalna będzie przepojona emocjami, odniesieniami do wojny, wzmacniającymi perswazyjny potencjał tych reklam. Analiza materiału empirycznego nie potwierdziła słuszności tej hipotezy.

Badania przeprowadzone w kwietniu 2022 roku przez Agencję Zymetria dowodzą, że „aż 84% osób boi się przeniesienia się działań zbrojnych na terytorium Polski. [...] Strach jest obecnie dominującą emocją – towarzyszy aż 70% kobiet i 48% mężczyzn” (Grobel, 2022, 13 kwietnia, acc. 2–3). Dane te oraz dokonana analiza materiału empirycznego upoważniają do uznania za prawdziwe intuicyjnie wywiedzionego twierdzenia, że agresja putinowskiej Rosji na Ukrainę w społeczeństwie polskim wywołała tak silne emocje, że udzielanie pomocy Ukraińcom dla większości obywateli Polski było kwestią oczywistą, niewymagającą wyjaśnień i zwiększania siły perswazji komunikatów informacyjnych metodami wywołującymi skrajne emocje, epatowania zarówno werbalnie, jak i wizualnie doniesieniami z frontu o ofiarach czy bestialstwie agresora. W materiale empirycznym znalazły się jedynie dwa plakaty o przekazie „wzmocnionym” obrazami ruin ukraińskich miast (il. 32–33).

Il. 32.

Il. 33.

Żadna z badanych reklam wprost nie budziła skrajnych emocji – komponent informacyjny przeważał w nich nad perswazyjnym. Stawia to w pozytywnym świetle nadawców reklam, organizatorów kampanii pomocowych, ukierunkowujących ludzkie emocje na konkretne działania bez potrzeby wykorzystywania w tym celu obrazów wojny.

Istotną rolę, jak można ocenić, nadawcy przypisywali stosowanej symbolice wizualnej – narodowej i religijnej, wywołującej u odbiorców pozytywne skojarzenia nie tylko w związku z omawianą kampanią. W materiałach, których nadawcą był Caritas, na szczeblu zarówno centralnym, jak i oddziałów diecezjalnych, dominowała prosta reklama, w której flaga ukraińska spełniała rolę apli, a sam projekt reklamy był rodzajem jednolitej matrycy z rozpoznawalnym

przez odbiorcę logo Caritasu, na której można umieścić treści właściwe dla danego nadawcy (por. il. 10 i 44). Dominującym kolorem wszystkich reklam był błękit i żółć – narodowe barwy Ukrainy, często łączone na jednym plakacie z białą-czerwonymi barwami Polski. Występowały one zarówno na wizerunkach flag, jak i w religijnych i kulturowych symbolach-kodach. Wśród tych ostatnich znalazły się, co w przypadku religijnej reklamy duszpasterskiej jest oczywiste, wizerunki krzyża i dłoni złączonych do modlitwy (il. 34–35). Pozytywne konotacje budzi też obecne na większości plakatów logo Caritasu z wkomponowanym krzyżem. Charytatywne plakaty tej organizacji niekiedy zawierały – dla zachęcenia potencjalnych darczyńców i wolontariuszy – obrazy miejsc zbiórki darów oraz form pomocy (il. 36–37).

Il. 34.

Il. 35.

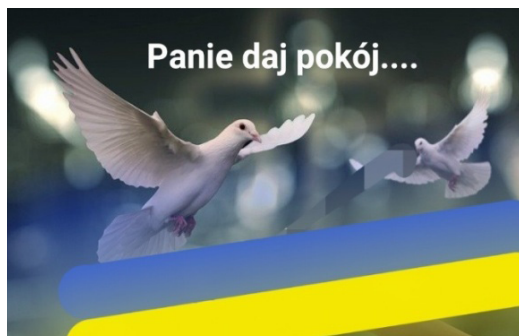
Il. 36.

Il. 37.

Częstym motywem był rysunek białego gołębia – ptaka o różnorodnej symbolice: w postaci białej gołębicy jako symbolu Ducha Świętego (il. 38) lub w postaci gołębia z gałązką oliwną w dziobie, za sprawą Pabla Picassa uznawanego za symbol pokoju, zgody i kompromisu w polityce międzynarodowej (il. 39). Chęć braterskiej pomocy symbolizują wyciągnięte dłonie lub dłonie obejmujące serce (il. 40). Rysunek/piktogram serca, w kolorach czerwonym, biało-czerwonym lub niebiesko-żółtym, był często wykorzystywany – jako symbol „otwierania serca”, wyrażania uczuć względem zagrożonego narodu ukraińskiego, okazywania przyjaźni i dobroci (il. 7, 41–43).

II. 38.

II. 39.

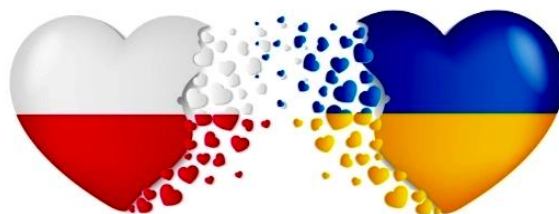
II. 40.

II. 41.

II. 42 (po lewej).

II. 43 (po prawej u góry).

II. 44 (po prawej u dołu).

Na uwagę zasługują też plakaty, które „mówią” jedynie obrazem. Plakat łączący językiem wizualnym logo Caritasu oraz flagę Ukrainy nawet bez werbalizacji przekazu wywołuje pożądane skojarzenia i nakłania do włączenia się do akcji pomocy (il. 44). Złączone ręce i symbolizującego Ducha Świętego gołębia osoby wierzące (a w obszarze kultury chrześcijańskiej także niewierzące) bez trudu zdekodują jako wezwanie do modlitwy (il. 34–35, 38). Za pośrednictwem takich form reklamy nadawca, stosując symbole, ukryte kody i znaczenia, wnikać w sferę moralną odbiorcy, wykorzystuje Jakobsonowską fatywną funkcję języka (w tym przypadku niewerbalnego), licząc na uświadomienie sobie przez odbiorcę, zgodnie z koncepcją analizy ikonograficznej Panofsky’ego (2021), sekundarnego znaczenia symboli, wynikającego z przynależności do konkretnej kultury.

Ustalenia dotyczące symboliki związanej z emocjami, wykorzystanej w badanych reklamach, potwierdziły słuszność hipotezy czwartej dotyczącej obecności w nich *sacrum*. Jak bowiem twierdził Mircea Eliade (2009), „objawienie się świętości”, czyli każda manifestacja, wkroczenie sfery *sacrum* do rzeczywistości świeckiej (*profanum*), dokonuje się w hierofaniach – mitach, symbolach i różnego rodzaju przedmiotach, które w procesach historycznych mogą ulegać waloryzacji bądź dewaloryzacji, przechodzić ze sfery *sacrum* do *profanum*, zmieniać znaczenie, zanikać (s. 7; zob. też Eliade, 1999). Na *sacrum* w reklamie religijnej składają się: 1) kategorie podstawowe (ryty celebrowane przez kapłana, odwołania do Pisma Świętego i doktryny nauczania Kościoła, apokryfy i legendy kościelne, żywoty świętych, symbole religijne, postacie świętych i błogosławionych, osoby duchowne, cytaty oraz odwołania do historii Kościoła jako historii pewnej instytucji); 2) estetyka religijna – ikonografia, muzyka, która nie jest częścią rytu religijnego, stroje, architektura i rzemiosło; 3) etyka i wartości – czyli moralność płynąca z Biblii, ale także wartości uniwersalne czy historyczne, przykłady działań zgodnych z wartościami chrześcijańskimi; 4) styl życia – praktyki religijne i świadectwo życia tych, którzy należą do wspólnoty Kościoła, w tym styl życia duchownych – czyli takie elementy, jak ryty osobiste jako składnik tożsamości jednostek oraz ryty budujące tożsamość grupy czy konstytuujące jakiegoś wspólnoty (Stępniaik, 2017, s. 185).

Poza wymienionymi wcześniej symbolami religijnymi, wykorzystywanymi w reklamie jako niezbędny w niej element *sacrum*, na pojedynczych plakatach pojawiały się obrazy obiektów sakralnych (Bobolanum w Warszawie – il. 45, katedra w Katowicach – il. 46) oraz wizerunki duchownych, np. księdza wyjaśniającego cel działania: *Jesteśmy tu po to, aby pomagać* (il. 47).

Funkcję perswazyjną, nakłaniającą do pomocy, pełniły także odwołania do ważnych dla katolicyzmu polskiego postaci: kardynała Stefana Wyszyńskiego i Jana Pawła II (il. 48–49). Ich wypowiedzi, sprzęgnięte z narodowymi barwami Ukrainy, wnikać w sferę ducha odbiorcy, wzmacniając przekaz i tym samym dowodząc słuszności hipotezy czwartej.

Il. 45.

Il. 46.

Il. 47.

Il. 48.

Il. 49.

Wnioski i podsumowanie

Wojna na Ukrainie wstrząsnęła światową opinią publiczną, a Polskę i jej obywateli postawiła przed historyczną próbą okazania solidarności z zagrożonym narodem ukraińskim. Mobilizacja społecznego wysiłku i koordynacja działań na każdym szczeblu wymagała m.in. sprawnego komunikowania. Jednym ze sposobów docierania z komunikatami do udzielających pomocy i jej potrzebujących była reklama religijna, wykorzystywana przez Kościół katolicki – jeden z największych podmiotów udzielających tej pomocy.

Jak pokazały badania, na materiał empiryczny złożyły się dwa typy reklam religijnych: charytatywna i duszpasterska (potwierdzono tym samym słusność hipotezy trzeciej), towarzyszące – odpowiednio – dwóm formom pomocy udzielanej uchodźcom: związanej z ochroną ich zdrowia i życia oraz w sferze duchowej. W toku badania nie potwierdzono słusności hipotezy głównej (H1) o przewadze funkcji ekspresywnej w przekazie reklamowym, w języku werbalnym i niewerbalnym zdecydowanie bowiem przeważała funkcja informatywna – hipoteza druga została zatem wzmocniona. W warstwie wizualnej dominowały barwy narodowe obu krajów, co można uznać za jeden ze zwiastunów zmian w prowadzonej w mediosferze narracji o stosunkach

polsko-ukraińskich i pamięci historycznej obu narodów (Fredheim, Howanitz, & Makhortykh, 2014). Przekaz werbalny był wzmocniany także symbolami wizualnymi, znakami ikonicznymi o pozytywnych konotacjach, łatwymi do odkodowania w kulturze chrześcijańskiej.

W wielu kampaniach społecznych perswazja opiera się na wywoływaniu negatywnych emocji w celu pogłębienia skuteczności przekazu. W działaniach na rzecz Ukrainy nadawca nie musiał się jednak do nich odwoływać – emocje skłaniające odbiorców do zaangażowania wynikały z „tła” tych działań. Zarówno nadawca, jak i odbiorca stanęli w obliczu zagrożenia przynajmniej kilku wartości ostatecznych ze skali Milтона Rokeacha – pokoju na świecie, równości, braterstwa, szczęścia, wolności, bezpieczeństwa narodowego, prawdziwej przyjaźni (por. Kościuch, 1983, s. 225; zob. też Wegner-Jezierska, 1999; Matuszewska, 2013). Dominacja informatywnej funkcji języka w przekazie skłaniała odbiorcę do działania, przekuwania emocji w konkretną pomoc dla uchodźców. Jak wskazują dostępne statystyki, w części w tekście cytowane, skala pomocy udzielonej w pierwszych miesiącach wojny świadczy o tym, że cel działań pomocowych, do których zachęcano przy pomocy setek czy nawet tysięcy plakatów, został osiągnięty. Reklama religijna spełniła swoją funkcję integracyjną jako forma komunikacji społecznej, rozumianej jako proces organizujący i stabilizujący życie społeczne.

W kampanii na rzecz uchodźców ukraińskich reklama religijna pełni też inną rolę – przekazu o pozytywnym przesłaniu, pokazującego Kościół jako instytucję/wspólnotę społecznie zaangażowaną, przyczyniającą się do zmiany jego nadwątlonego kryzysami wizerunku. Reklama religijna staje się też kolejnym przejawem widzialności religii w przestrzeni publicznej, przekazem troski, a nie tylko wyrazem tworzących się relacji między uczestnikami sieci (Herbert, 2011; Uehlinger, 2015; Stępnik, 2020).

Na zakończenie należy zwrócić uwagę na jeszcze inny aspekt reklamy religijnej, podnoszony już w latach 60. XX wieku przez Witolda Kulę (1963, s. 151–152) w odniesieniu do reklamy jako nośnika pamięci zbiorowej i źródła dla badaczy historii gospodarczej. Analiza reklamy religijnej – zwłaszcza jeśli badaniu podda się obiekty (artefakty) z dłuższego okresu – może pozwolić nie tylko odkryć społeczne trendy rozwojowe, przemiany języka i estetyki, ale przede wszystkim ocenić stopień i charakter religijności społeczeństwa polskiego.

Źródła ilustracji¹

- II. 1. <https://pmk-dammarie.eu/2022/03/caritas-polska-pomoc-ukrainie>
- II. 2. <https://diecezja.swidnica.pl/aktualnosci/aktualnosci,1/pomoc-dla-uchodzcow-z-ukrainy,302>
- II. 3. <https://www.facebook.com/groups/CaritasRumiaJanowo>
- II. 4. sp9zdwola.edu.pl/?p=5157
- II. 5. <https://szczepan.org.pl/images/gazetka/g30.pdf>
- II. 6. <https://www.youtube.com/watch?v=quE5-lyI2Zk>
- II. 7. <https://www.goldap.info/goldap/29156-pomoz-ukrainie>
- II. 8. <https://katedra.radom.pl/pomoc-dla-ukrainy>
- II. 9. <https://gdansk.gosc.pl/doc/7380733.Caritas-Pomoc-dla-Ukrainy-przy-Fromborskiej>
- II. 10. caritas.rzeszow.pl/2022/02/24/pomoc-dla-ukrainy
- II. 11. <https://www.koszalin-duch.pl/wydarzenia/punkt-zbiorki-pomocy-charytatywnej-dla-ukrainy>
- II. 12. <https://archidiecezjalubelska.pl/blog/informacje-kryzysowe-pomoc-dla-ukrainy-caritas-archidiecezji-lubelskiej>
- II. 13. <https://nsj.radom.pl/pomoc-uchodzcom>

¹ Ilustracje zostały pobrane bezpośrednio z zakładki Google Grafika; dla umożliwienia weryfikacji poczynionych ustaleń podano pierwotny URL dla wszystkich ilustracji według stanu na 15 czerwca 2022 roku.

- II. 14. <https://www.odkupiciel-chelm.pl/aktualnosci/parafia/79546/pomoc-ukrainie>
- II. 15. infopodkarpacie.pl/wiadomosci/pokaz/598,rodzina-rodzinie-wysluj-paczke-na-ukrainie
- II. 16. <https://pl-pl.facebook.com/pages/category/Religious-Organization/Balice-Parafialny-Zesp%C3%B3%C5%82-Caritas-341072516358708>
- II. 17. kozince.pl/2022/02
- II. 18. <https://www.facebook.com/taizebytow>
- II. 19. <https://www.pcpr.krasnik.pl/koncert-charytatywny-pn-solidarni-z-ukraina>
- II. 20. <https://www.muzyczna-sosnowa.pl/index.php/wydarzenia/koncert-charytatywny-pomagamy-ukrainie>
- II. 21. <https://www.facebook.com/twojachwilazbogiem>
- II. 22. <https://www.duch-swiety.pl/modlitwa-za-ukrainie>
- II. 23. kolegiata.kolbuszowa.pl/nocne-czuwanie-o-pokoj-na-swiecie-26-27-lutego-2022-roku
- II. 24. podlasie24.pl/kraj/kosciol/-rozaniec-online-w-intencji-pokoju-na-ukrainie-344ff.html
- II. 25. diecezja.sosnowiec.pl/news/olkusz:-droga-krzyzowa-w-intencji-pokoju-na-ukrainie-5378
- II. 26. <https://katedra.wiara.pl/temat/na-wczoraj-dzis-i-jutro/Spowiedz-w-jezyku-ukrainskim-w-Katedrze>
- II. 27. <https://www.diecezja.gda.pl/aktualnosci/aktualnosci/80555/spowiedz-w-j-ukrainskim>
- II. 28. <https://archiczesz.pl/zapowiedzi,35/rozaniec-w-intencji-pokoju-na-ukrainie,1645535299.html>
- II. 29. <https://pl.aleteia.org/2022/03/12/miedzynarodowy-szturm-do-nieba-dolacz-do-czwartkowego-rozanca-o-pokoj>
- II. 30. caritas.przemyska.pl
- II. 31. <https://www.gosc.pl/doc/7371974.Modlimy-sie-o-pokoj-na-swiecie>
- II. 32. [view-source:https://www.diecezja.lomza.pl/diecezja/aktualnosci/594-pomoc-dla-ukrainy](https://www.diecezja.lomza.pl/diecezja/aktualnosci/594-pomoc-dla-ukrainy)
- II. 33. diecezja.sosnowiec.pl/news/caritas:-diecezja-wysyla-pomoc-na-ukrainie-5375
- II. 34. <https://www.onet.pl/informacje/kai/srodowisko-wysshiego-seminarium-duchownego-za-prasza-na-modlitwy-za-ukrainie/6ezktfd,30bc1058>
- II. 35. <https://piotrajana.pl/2022/02/modlitwa-o-ustanie-wojny>
- II. 36. www.mbfatimska.plock.opoka.org.pl/index.php/2022/03/01/zbiorka-pomoc-dla-ukrainy
- II. 37. <https://www.facebook.com/centrum.pielegnacji.caritas/posts>
- II. 38. <https://www.rodzinachelm.pl/prosba-caritas-archidiecezji-lubelskiej-w-zwiazku-z-sytuacja-na-ukrainie>
- II. 39. <https://materdolorosa.pl/modlimy-sie-o-pokoj-na-ukrainie,3816>
- II. 40. <https://m.facebook.com/parafiamajdan/posts/3097700153825722>
- II. 41. <https://www.radiomaryja.pl/informacje/polak-z-sercem-dla-pokoju-mlodzi-niosa-pomoc-ukrainie>
- II. 42. <https://elk.caritas.pl/komunikat-biskupa-elckiego-dotyczacy-pomocy-ukrainie>
- II. 43. <https://www.oaza.pl/fundacja-swiatlo-zycie-pomaga-ukrainie>
- II. 44. wroclaw.caritas.pl/2022/03/04/pomoc-dla-ukrainy
- II. 45. <https://www.rakowiecka.jezuici.pl/aktualnosci/parafia/79547/pomoc-ukrainie>
- II. 46. <https://katedra.wiara.pl/temat/na-wczoraj-dzis-i-jutro/Jak-mozna-pomoc>
- II. 47. <https://diecezjaelk.pl/2022/03/30/centrum-pomocy-ukrainie-caritas-diecezji-elckiej>
- II. 48. <https://wse.uksw.edu.pl/2022/02/24/solidarni-z-ukraina>
- II. 49. https://parafiatokarnia.pl/?risen_event=pomoc-dla-ukrainy

Bibliografia

- Amores, J.J., Arcila Calderón, C., & Blanco-Herrero, D. (2020). Evolution of negative visual frames of immigrants and refugees in the main media of Southern Europe. *Profesional de la información*, 29(6), 1–21. DOI: 10.3145/epi.2020.nov.24
- Amores, J.J., Arcila Calderón, C., & Stanek, M. (2019). Visual frames of migrants and refugees in the main Western European media. *Economics and Sociology*, 12(3), 147–161. DOI: 10.14254/2071-789X.2019/12-3/10
- Banks, M. (2013). *Materiały wizualne w badaniach jakościowych*. Tłum. P. Tomanek. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Belim, C. (2020). Refugees and migrants in public campaigns: being a voice for the voiceless. *Comunicação e Sociedade*, 38, 79–105. DOI: 10.17231/comsoc.38(2020).2553
- Bellander, T. (2022). Fleeing as an Activity of Waiting: Visual Representations of the World's Refugee Situation on Médecins Sans Frontière Sweden's Website. *Journal of Refugee Studies*, 35(1), 310–330. DOI: 10.1093/jrs/feab048
- Chouliaraki, L., & Stolic, T. (2017). Rethinking media responsibility in the refugee 'crisis': a visual typology of European news. *Media, Culture & Society*, 39(8), 1162–1177. DOI: 10.1177/0163443717726163
- Chouliaraki, L., & Stolic, T. (2019). Photojournalism as political encounter: western news photography in the 2015 migration 'crisis'. *Visual Communication*, 18(3), 311–331. DOI: 10.1177/1470357219846381
- Denisova, A. (2019). *Internet Memes and Society: Social, Cultural, and Political Contexts*. London: Routledge.
- Derewienko, E. (2022, 24 kwietnia). Ilu uchodźców z Ukrainy jest w Polsce? Pobrane 28 lutego 2022 z <https://300gospodarka.pl/news/uchodzcy-z-ukrainy-w-polsce-liczba>
- Dkhair, K., & Klochko, P. (2021). Zelensky's Image in Russian and Ukrainian News: Presidential Campaign 2019 in Ukraine. *Central European Journal of Communication*, 14(1), 62–76. DOI: 10.51480/1899-5101.14.1(28).4
- Doliński, D. (2000). *Psychologia wpływu społecznego*. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum.
- Eça de Abreu, M., Laureano, R.M.S., Vinhas da Silva, R., & Dionísio, P. (2013, January). Drivers of Donations: Does Religiosity Make a Difference? *SSRN Electronic Journal*. DOI: 10.2139/ssrn.2380097
- Eliade, M. (1999). *Sacrum i profanum: o istocie religijności*. Tłum. R. Reszke. Warszawa: Wydawnictwo KR.
- Eliade, M. (2009). *Traktat o historii religii*. Tłum. J.W. Kowalski. Warszawa: Aletheia.
- Fengler, S., Kreutler, M., Barlovac, B., Bastian, M., Bodrunova, S.S.,... Zguri, J. (2020). The Ukraine conflict and the European media: A comparative study of newspapers in 13 European countries. *Journalism*, 21(3), 399–422. DOI: 10.1177/1464884918774311
- Fredheim, R., Howanitz, G., & Makhortykh, M. (2014). Scraping the Monumental: Stepan Bandera through the Lens of Quantitative Memory Studies. *Digital Icons: Studies in Russian, Eurasian and Central European New Media*, 12, 25–53. Retrieved on June 17, 2022, from https://www.researchgate.net/publication/325405616_Scraping_the_monumental_Stepan_Bandera_through_the_lens_of_quantitative_memory_studies
- Gackowski, T., & Brylska, K. (2022). 'Machiavellian Russia' in the Crimean conflict: Clarification of strategic narratives analysis method. *Journalism*, 23(4), 773–788. DOI: 10.1177/1464884920928157
- Grancea, I. (2015). Visual Arguments and Moral Causes in Charity Advertising: Ethical Considerations. *Symposion*, 2(2), 167–185. Retrieved on June 17, 2022, from <https://philarchive.org/archive/GRA-VAA-4>
- Grobel, K. (2022, 13 kwietnia). Raport Zymetria: „Postawy Polek i Polaków w sytuacji wojny w Ukrainie”. Pobrane 5 maja 2022 z <https://38pr.prowly.com/185733-raport-zymetria-postawy-polek-i-polakow-w-sytuacji-wojny-w-ukrainie>
- Hansen, L., Adler-Nissen, R., & Andersen, K.E. (2021). The visual international politics of the European refugee crisis: Tragedy, humanitarianism, borders. *Cooperation and Conflict*, 56(4), 367–393. DOI: 10.1177/0010836721989363
- Herbert, D. (2011). Theorizing Religion and Media in Contemporary Societies: An Account of Religious 'Publicization'. *European Journal of Cultural Studies*, 14(6), 626–648.

- Hodalska, M. (2018). #Humanity washed ashore. Visual metaphors and emotions in social media. *Zeszyty Prasoznawcze*, 2, 209–223. DOI: 10.4467/22996362PZ.18.015.9110
- Jakobson, R. (1960). Poetyka w świetle językoznawstwa. *Pamiętnik Literacki*, 2, 431–473.
- Komunikat Rady Konferencji Episkopatu Polski ds. Migracji, Turystyki i Pielgrzymek ws. pomocy uchodźcom z Ukrainy. (2022, 18 marca). Pobrane 5 maja 2022 z <https://ordynariat.wp.mil.pl/pl/articleswiadomosci-marzec-2022/komunikat-rady-konferencji-episkopatu-polski-ds-migracji-turystyki-i-pielgrzymek-ws-pomocy-uchodzcom-z-ukrainy>
- Korczak, J. (2017). Poglądy na temat imigrantów formułowane przez użytkowników portalu sadistic.pl. W B. Pasamoni & U. Markowska-Manista (Red.), *Kryzys migracyjny. Perspektywa społeczno-kulturowa*, t. 1 (s. 68–91). Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Kościół w Polsce. Raport. (2021). Warszawa: Katolicka Agencja Informacyjna. Pobrane 3 maja 2021 z https://www.ekai.pl/wp-content/uploads/2021/04/KAI_Raport_Kosciol-_w_Polsce_2021_2.pdf
- Kościuch, J. (1983). Kwestionariusz Wartości Milтона Rokeacha. *Studia Philosophiae Christianae*, 19(1), 224–231.
- Krok, D. (2006). Dwutorowe modele perswazji w analizie przekazu religijno-moralnego. *Studia Psychologica*, 6, 81–99.
- Krok, D. (2007). Psychologiczna analiza perswazji w przekazie informacji religijno-moralnych. *Roczniki Psychologiczne*, 10(1), 88–92. Pobrane 4 maja 2022 z http://www.kul.pl/files/1024/Roczniki_Psychologiczne/2007/1/RPsych_10_2007_nr_1_071-092_Krok.pdf
- Kula, W. (1963). *Problemy i metody historii gospodarczej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lalewicz, J. (1973). Krytyka teorii funkcji mowy Bühlera-Jakobsona. *Teksty*, 6, 6–33.
- Makhortykh, M., & Sydorova, M. (2017). Social media and visual framing of the conflict in Eastern Ukraine. *Media, War & Conflict*, 10(3), 359–381. DOI: 10.1177/1750635217702539
- Martikainen, J., & Sakki, I. (2021). Visual (de)humanization: construction of Otherness in newspaper photographs of the refugee crisis. *Ethnic and Racial Studies*, 44(16), 236–266. DOI: 10.1080/01419870.2021.1965178
- Matuszewska, A. (2013). Oddziaływanie reklam społecznych a system wartości jej odbiorców. *Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Polityki Europejskie, Finanse i Marketing*, 58(9), 318–327.
- Mokrzycka, K. (2022, 11 kwietnia). Liczba uchodźców z Ukrainy przekroczyła właśnie 4,5 mln. Pobrane 4 maja 2022 z <https://300gospodarka.pl/news/liczba-uchodzcow-z-ukrainy>
- Norström, R. (2019). *The Coverage of the Russian-Ukrainian Conflict by the Polish Media (2014–2015)*. Berlin: Peter Lang.
- Oldak, M. (2022). Społeczeństwo obywatelskie w Polsce wobec kryzysu uchodźczego w pierwszym miesiącu wojny. Wybrane przykłady. W G. Firlit-Fesnak, E. Jaroszevska, Ł. Łotocki, J. Łukaszewska-Bezulska, M. Oldak, P. Zawadzki, ... T. Żukowski, *Inwazja Rosji na Ukrainę. Społeczeństwo i polityka wobec kryzysu uchodźczego w pierwszym miesiącu wojny* (s. 23–36). Warszawa: Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego.
- Panofsky, E. (2021, 9 sierpnia). *Ikonografia i ikonologia*. Pobrane 4 maja 2022 z <https://teologiapolityczna.pl/erwin-panofsky-ikonografia-i-ikonologia>
- Pasamoni, B. (2017). „Malowanie straszego diabła” – metamorfoza obrazu uchodźcy w Polsce. W B. Pasamoni & U. Markowska-Manista (Red.), *Kryzys migracyjny. Perspektywa społeczno-kulturowa*, t. 1 (s. 15–45). Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Pavlyuk, L. (2019). Memes as markers of fakes and propaganda topics in media representations of the Russian-Ukrainian conflict. *SJS-archive*, 3(910), 87–94. DOI: 10.23939/sjs2019.01.087
- Polacy wobec rosyjskiej inwazji na Ukrainę. (2022). *Komunikat z Badań CBOS*, 38, 1–12.
- Pomoc Kościoła katolickiego w Polsce na rzecz Ukrainy (3. dzień wojny). (2022, 26 lutego). Pobrane 4 maja 2022 z migracja.episkopat.pl/caritas-polska-rodzina-rodzinie-rekordowa-pomoc-dla-syrii-w-jeden-wieczor-2-2-2-2-3
- Pomoc uchodźcom z Ukrainy przez katolickie parafie i zakony w Polsce. Raport za okres od 24 lutego do 31 marca 2022 r. (2022). Warszawa: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego. Pobrane 4 maja 2022 z https://episkopat.pl/wp-content/uploads/2022/04/ISKK_Ukraina_2022.pdf

- „Pro memoria” dotyczące posług religijnych chrześcijanom niemającym pełnej wspólnoty z Kościołem katolickim. (2022, 14 marca). Pobrane 5 maja 2022 z <https://ksieza.archwwa.pl/aktualnosci/pro-memoria-dotyczace-poslug-religijnych-chrzescijanom-niemajacym-pelnej-wspolnoty-z-kosciolem-katolickim>
- Rose, G. (2010). *Interpretacja materiałów wizualnych. Krytyczna metodologia badań nad wizualnością*. Tłum. E. Kakiet. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rotfeld, A.D. (2018). Relacje Polska – Rosja – Ukraina a zmieniający się ład międzynarodowy. *Sprawy Międzynarodowe*, 1, 17–30. DOI: 10.35757/SM.2018.71.1.02
- Ryłko-Kurpiewska, A. (2007). Kontrowersje wokół tradycji badań nad komunikatem reklamowym. *Studia Medioznawcze*, 4, 51–73.
- StępniaK, K. (2017). *Fenomen reklamy religijnej*. Warszawa–Pułtusk: Akademia Humanistyczna im. A. Gieysztor, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- StępniaK, K. (2018). Motywy religijne w komercyjnym przekazie reklamowym a sacrum w reklamie religijnej. *Studia Medioznawcze*, 2, 85–98. DOI: 10.33077/uw.24511617.ms.2018.0.264
- StępniaK, K. (2020). Advertising in communication of the Catholic Church. Poland’s case. *Central European Journal of Communication*, 3, 409–425. Pobrane 11 czerwca 2022 z <https://journals.ptks.pl/cejc/article/view/211/144>
- Uehlinger, Ch. (2015). Approaches to Visual Culture and Religion Disciplinary Trajectories, Interdisciplinary Connections, and Some Suggestions for Further. *Method and Theory in the Study of Religion*, 27(4/5), 384–422. DOI: 10.1163/15700682-12341362
- Wegner-Jeziarska, M. (1999). Rola wartości w kulturowej adaptacji reklamy. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 61(2), 279–295. Pobrane 11 maja 2022 z https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/6926/1/20_Magdalena_Wegner_Jeziarska_Rola%20warto_ci%20kulturowej%20adaptacji%20reklamy_279-295.pdf
- Wharton, R., & Las Casas, L. de (2016, November). What a difference a faith makes. Insights on faith-based charities. Retrieved on May 8, 2022, from https://www.thinknpc.org/wp-content/uploads/2018/07/What-a-difference-a-faith-makes_NPC.pdf
- Wiggins, B.E. (2016). Crimea River: Directionality in Memes from the Russia-Ukraine Conflict. *International Journal of Communication*, 10, 451–485. Retrieved on June 16, 2022, from <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/4103/1548>
- Willis, A. (n.d.). How charities use graphic design to connect with the public. Retrieved on June 16, 2022, from <https://sofii.org/images/5.5b.-Empathy-based-design.-Adam-Willis-Dissertation.pdf>
- Wiśniewska, A.M., & Liczmańska, K. (2011). Wykorzystanie postaci jako instrumentu perswazji w reklamie. *Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy*, 4, 133–149.
- Załęcki, J. (2017). Postawy Polaków wobec Rosjan i Ukraińców w kontekście współczesnych konfliktów politycznych. *Roczniki Nauk Społecznych*, 9(2), 155–175. DOI: 10.18290/rns.2017.45.2-10
- Zaufanie społeczne. (2020). *Komunikat z Badań CBOS*, 43, 1–14.
- Zhang, X., & Hellmueller, L. (2017). Visual framing of the European refugee crisis in Der Spiegel and CNN International: Global journalism in news photographs. *International Communication Gazette*, 79(3), 1–28. DOI: 10.1177/1748048516688134
- Żołędowski, C. (2022). Nowi uchodźcy w Europie. Przemieszczenia zewnętrzne z Ukrainy między 24.02. i 24.03.2022 r. W G. Firlit-Fesnak, E. Jaroszevska, Ł. Łotocki, J. Łukaszewska-Bezulska, M. Ołdak, P. Zawadzki, ... T. Żukowski, *Inwazja Rosji na Ukrainę. Społeczeństwo i polityka wobec kryzysu uchodźczego w pierwszym miesiącu wojny* (s. 4–9). Warszawa: Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego.